

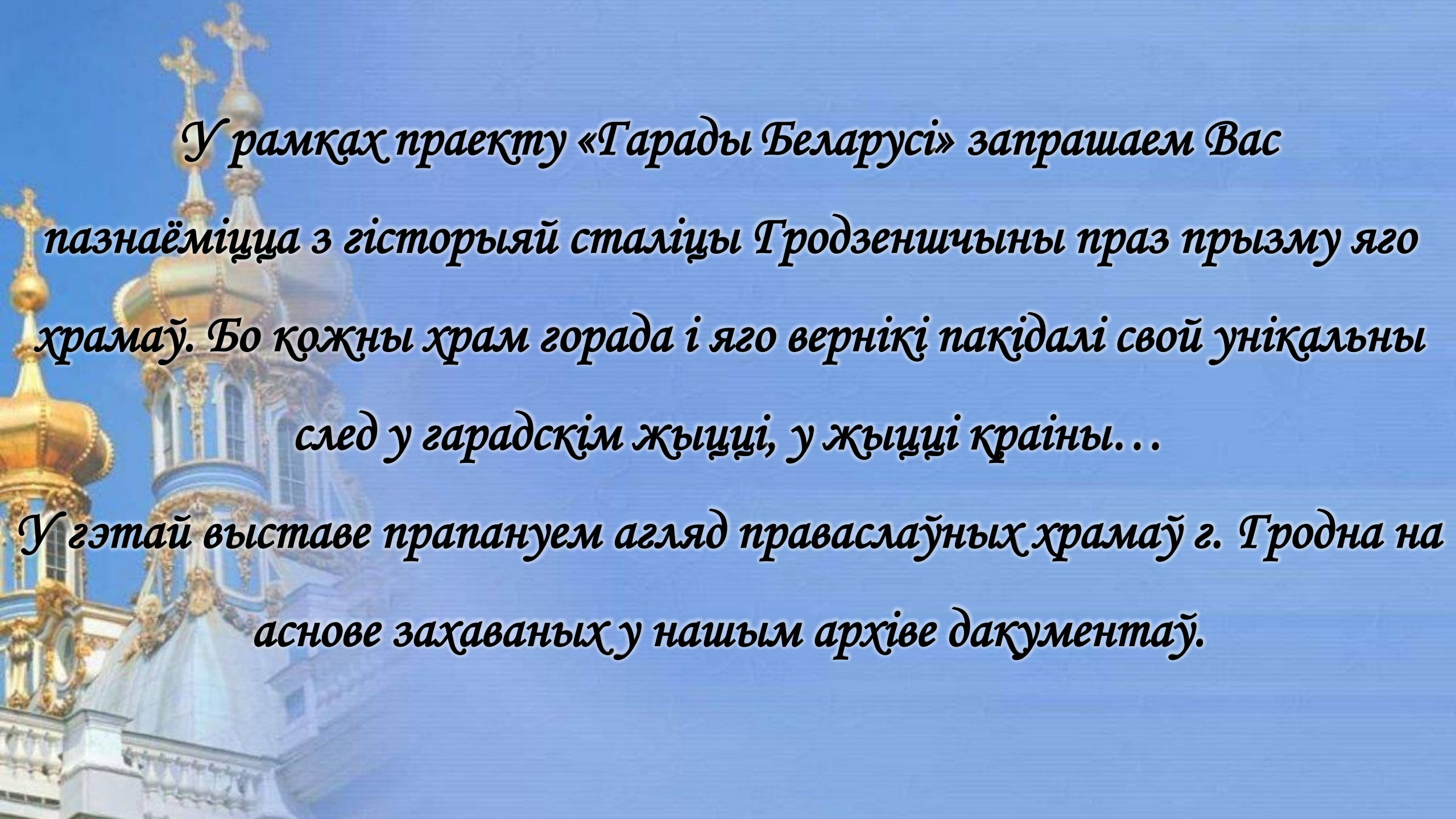
A decorative white scrollwork frame with intricate flourishes surrounds the text on the left side of the image.

ГАРАДЫ БЕЛАРУСІ

ПРАВАСЛАЎНЫЯ ХРАМЫ

г. ГРОДНА

У рамках праекту «Гарады Беларусі» запрашаем Вас

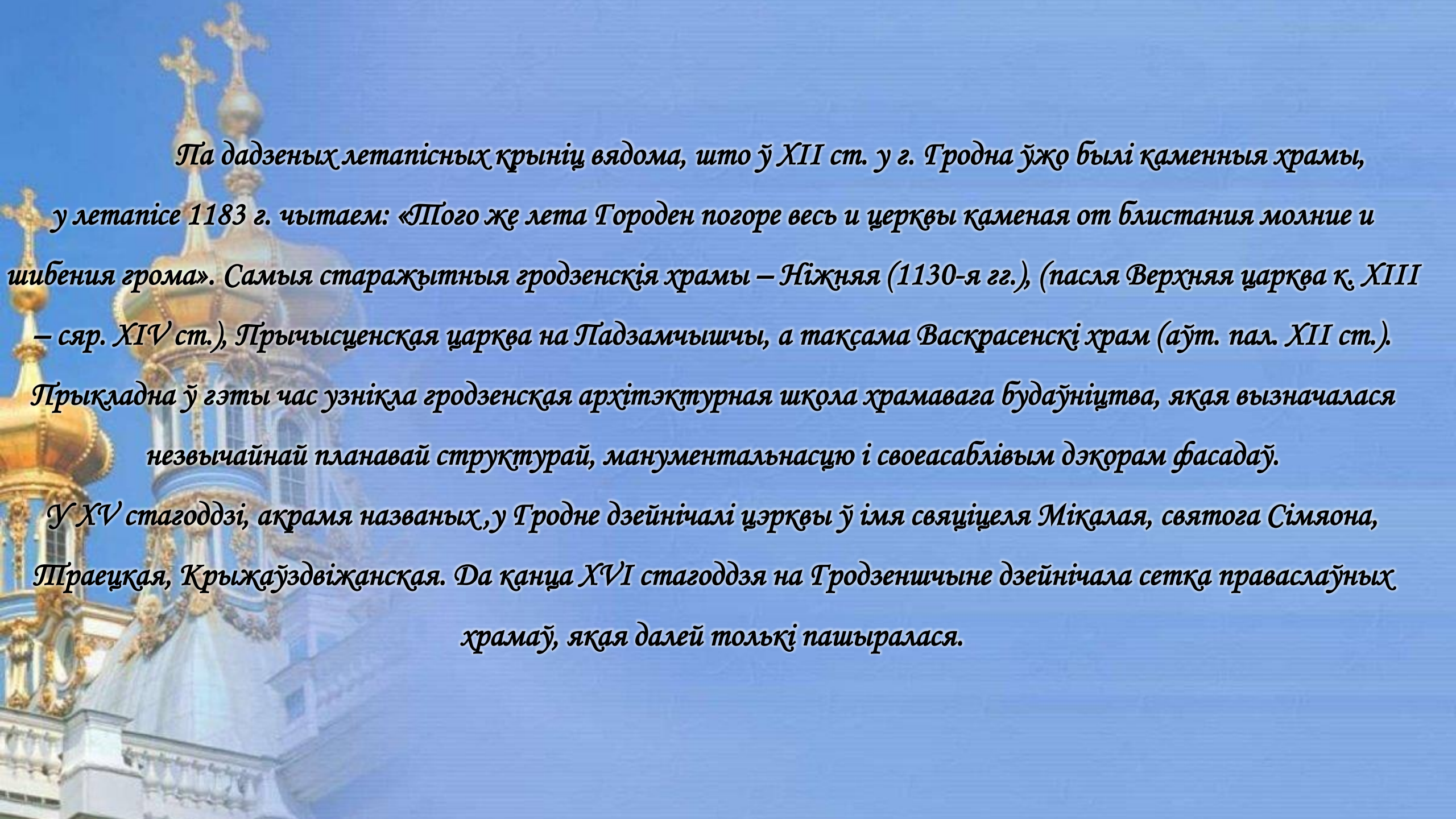
пазнаёміцца з гісторыяй сталіцы Гродзеншчыны праз прызму яго

храмаў. Бо кожны храм горада і яго вернікі пакідалі свой унікальны

след у гарадскім жыцці, у жыцці краіны...

У гэтай выставе прапануем агляд праваслаўных храмаў г. Гродна на

аснове захаваных у нашым архіве дакументаў.

Па дадзеных летапісных крыніц вядома, што ў XII ст. у г. Гродна ўжо былі каменныя храмы, у летапісе 1183 г. чытаем: «Того же лета Городен погоре весь и церкви каменная от блистания молние и шибения грома». Самыя старажытныя гродзенскія храмы – Ніжняя (1130-я гг.), (пасля Верхняя царква к. XIII – сяр. XIV ст.), Прычысценская царква на Падзамчышчы, а таксама Васкрасенскі храм (аўт. пал. XII ст.). Прыкладна ў гэты час узнікла гродзенская архітэктурная школа храмавага будаўніцтва, якая вызначалася незвычайнай планавай структурай, манументальнасцю і своеасаблівым дэкорам фасадаў.

У XV стагоддзі, акрамя названых, у Гродне дзейнічалі цэрквы ў імя свяціцеля Мікалая, святога Сімяона, Праецкая, Крыжаўздвіжанская. Да канца XVI стагоддзя на Гродзеншчыне дзейнічала сетка праваслаўных храмаў, якая далей толькі пашыралася.

АТУЛЬНІЯ ЗВЕСТКІ

Министерство
Внутренних
Дѣлъ.
Канцелярія.
Отделение II.
Столъ 2.

Господину
Губернатору
Тюменской
Губерніи.

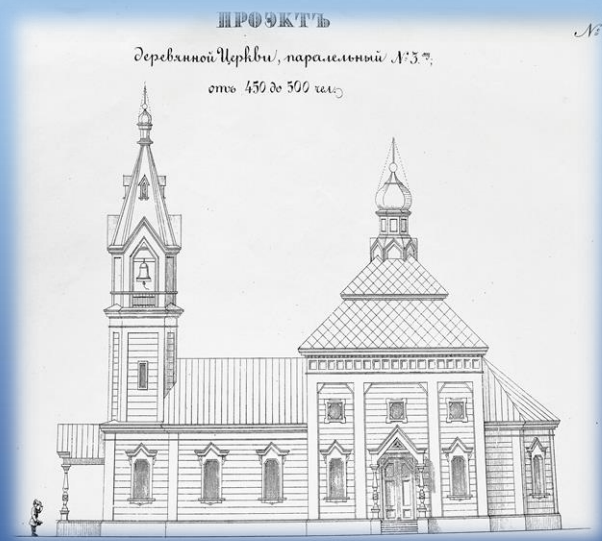
11 Октября 1857.
№ 5041.

О доставленіи свѣдѣній о древнихъ зданіяхъ и проч.

На основаніи продолженія свода законовъ 1-го Тома Статей 1560, въ Канцелярїи Министра Внутреннихъ Дѣлъ, производится, въ числѣ прочихъ, дѣла по собранію свѣдѣній о древнихъ зданіяхъ и вообще о находящихся древностяхъ.

Какъ по вѣренному мнѣ Министерствъ, лѣются свѣдѣнія не обо всехъ существующихъ нынѣ въ Россіи древнихъ зданіяхъ, то я покорнѣйше прошу *Ваше Превосходительство* доставить мнѣ о таковыхъ зданіяхъ находящихся въ *Тюменской Губерніи* какъ то: Монастыряхъ, Церквахъ, Забѣлахъ, домахъ, водопроводахъ, мостахъ, развалинахъ стѣнъ, остаткахъ древнихъ дорогъ, и другихъ памятникахъ древности, замѣчательныхъ: или по своимъ Историческимъ событіямъ, или по какому либо особо важному происшествію, точныя и полныя свѣдѣнія, съ означеніемъ настоящаго ихъ положенія и если возможно, то доставить рисунки таковыхъ древностей и изложить кратко Исторію существованія оныхъ, или преданія, кои на ихъ счетѣ сохранились.

Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Статсъ-Секретарь

Министерство
Внутреннихъ Дѣлъ.
Техническо-Строительный
Комитетъ.

Господину
Губернатору.
Тюменской
Губерніи.

11 ноября 1869 г.
№ 309.

О доставленіи въ Министерство описаній и чертежей памятниковъ, древностей, замковъ и другихъ зданій древности.

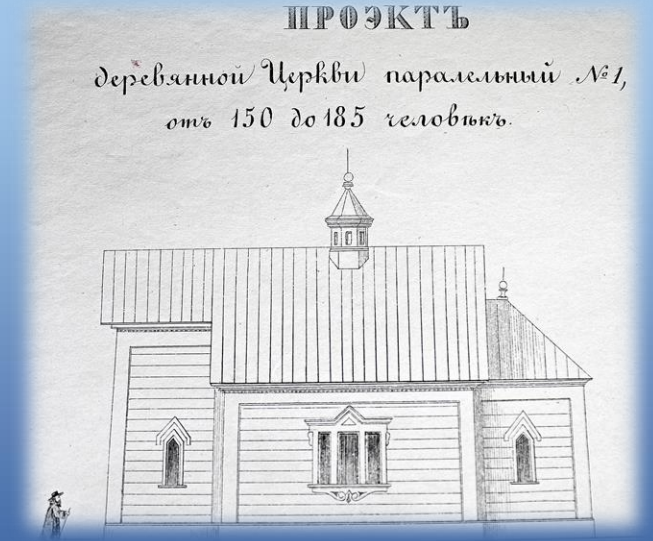
По дѣйствующему уставу Строительному, Т. XII Св. Зак. (по продол. 1868 г.), ст. 181 строжайше воспрещено, подъ отвѣтственностію Начальниковъ губерній и уѣздовъ, разрушать остатки древнихъ замковъ, крѣпостей, памятниковъ и другихъ зданій древности, и ст. 182, изъ зданій сего рода неправомерно и почитаются только тѣ, въ коихъ есть кака-либо помѣщеніе; въ прочихъ же почитываются и поддерживаются только ворота. Въ случаѣ необходимости сихъ неправомерій, дѣляется представленіе Министру Внутреннихъ Дѣлъ, съ описаніемъ поврежденій и вѣхости и съ изъясненіемъ, для чего именно исправленіе нужно.

Въ виду этого закона, считаю долгомъ покорнѣйше просить Ваше Превосходительство доставить въ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ (по Техническо-Строительному Комитету), подробное описаніе и чертежи всѣхъ памятниковъ, крѣпостей и другихъ зданій древности, находящихся въ городахъ и селеніяхъ вѣренной Вамъ губерніи, съ описаніемъ прочности и мѣрт, предпринимаемыхъ мѣстными Начальствомъ, къ сохраненію и исправленію содержанію этихъ зданій.

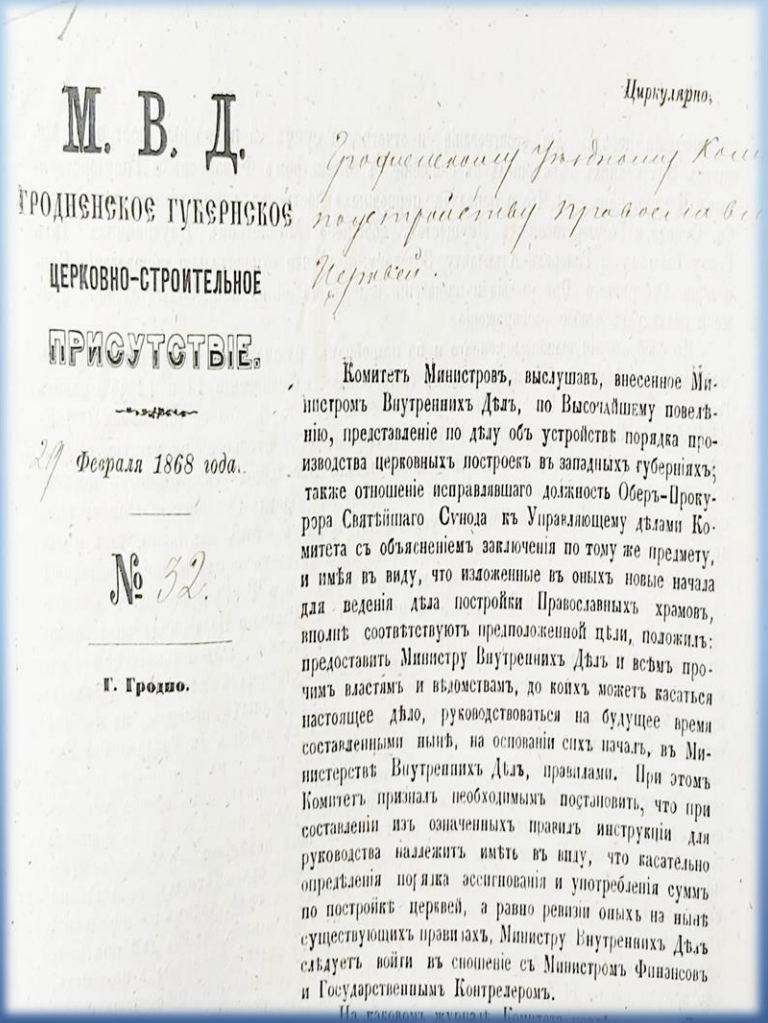
Подписалъ: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Генералъ-Адъютантъ Тимашевъ.

Скрѣпилъ: Председательствующій К. Марченко.

Верно: Производителю Дѣлъ

**Фрагмент цыркуляра Гродзенскай
губернскай царкоўна-будаўнічай
прысутнасці, 1868 г.**

Гродзенскі губернскі царкоўна-будаўнічы камітэт

**Быў заснаваны з прапановы віленскага генерал-губернатара
11 красавіка 1864 г.**

(сёлета спаўняецца 160 год з дня яго заснавання).

29 студзеня 1868 г. камітэт быў перайменаваны ў

Гродзенскую губернскую царкоўна-будаўнічую прысутнасць.

У склад прысутнасці ўваходзілі віцэ-губернатар, член духоўнай кансісторыі, кіраўнік дзяржаўных маёмасцяў, члены Губернскай па сялянскіх справах прысутнасці і будаўнічага аддзялення Гродзенскага губернскага праўлення. У функцыі камітэта (прысутнасці) уваходзілі: агляд, вызначэнне стану, складанне чарцяжоў і планаў праваслаўных цэркваў, збор звестак аб праваслаўных прыходах і колькасці ў іх прыхаджан, скасаванне, адкрыццё і аб'яднанне прыходаў, расходаванне грашовых сум на пабудову і рамонт цэркваў, якіх па дадзеных статыстыкі за 1864 г. у Гродзенскай губерні было 306.

*У архіве захоўваюцца справы аб
рамонце і пабудове цэркваў, наглядзе
за правядзеннем царкоўна-
будаўнічых работ, перабудове
каталіцкіх касцёлаў у праваслаўныя
цэрквы, асігнаваннях грашовых сум і
зацвярджэннях крэдытаў на
царкоўна-будаўнічыя работы,
адкрыццё прыходаў і
папячыцельстваў, кнігі прыходу і
расходу грашовых сум і інш.
«Пастановай Часовага губернскага
камітэта па збудаванні і
выпраўленні праваслаўных цэркваў у
Гродзенскай губерні» 22 мая 1864 г.
былі заснаваны Уездныя часовыя
камітэты па ўладкаванні
праваслаўных цэркваў.*

*Фрагмент правілаў Гродзенскай
губернскай царкоўна-будаўнічай
прысутнасці па ўладкаванні
праваслаўных цэркваў у 9-ці губернях
Заходняга краю, 1867 г.*

П Р А В І Л А

для устройства Православныхъ церквей въ 9 ти губерніяхъ Западнаго края.

Глава 1.

О ПРЕДМЕТАХЪ, ОТНОСИЩИХСЯ ДО ЦЕРКОВНО-СТРОИТЕЛЬСТВА.

§ 1. Дѣло возобновленія православныхъ церквей заключаетъ въ себя слѣдующіе предметы: а) осмотръ существующихъ церквей и мѣстностей, гдѣ находились сгорѣвшіе или за разрушенностью, утратившіеся, приходскіе храмы; б) сніатіе настоящаго ихъ вида на планѣ; в) собраніе свѣдѣній: о численности существующаго прихода, о географическомъ его положеніи, о матеріальныхъ средствахъ для содержанія церкви и духовенства, о возможности оставленія его самостоятельнымъ приходомъ, или объ упрядненіи и соединеніи съ другимъ ближайшимъ; г) начертаніе общей сѣти церквей, долженствующихъ быть въ каждой губерніи для удовлетворенія религіознымъ нуждамъ мѣстнаго православнаго населенія; д) опредѣленіе—что должно предпринять для возстановленія ветхихъ или разрушеннаго храма въ соответствиию населенію прихода и мѣстнымъ условіямъ видѣ, а также указаніе, какія необходимы мѣры для поддержанія, какъ прочныхъ существующихъ, такъ и предполагаемыхъ въ возобновленіи церквей, на будущее время, безъ проектированія чертежей и составленія мѣстныхъ цѣнъ на матеріалы и рабочіе; ж) проектированіе чертежей и составленіе смѣтъ на сооруженіе, перестройку или починку церквей; з) рассмотрѣніе и утвержденіе этихъ документовъ; и) опредѣленіе способа производства церковно-строительныхъ работъ; і) приведеніе въ извѣстность, какія имѣются мѣстныя средства для возобновленія или сооруженія церкви; к) какое необходимо пособіе со стороны казны; л) порядокъ расходованія ассигнуемыхъ Правительствомъ и изъ другихъ источниковъ суммъ; м) надзоръ за правильнымъ производствомъ работъ въ экономическомъ и въ техническомъ отношеніяхъ; н) передача отстроенныхъ церквей временно для открытія въ нихъ богослуженія, или окончательная сдача ихъ на попеченіе прихожанъ, и о) отчетность.

§ 2. Для достиженія въ семь дѣлъ единства, правильности и успѣшности, всѣ безъ исключенія церковныя сооруженія какъ въ городахъ, такъ въ помѣщичьихъ и въ казенныхъ селеніяхъ западныхъ губерній, поступаютъ временно, до осмотра или до окончательной ихъ отстройки, въ завѣдываніе церковно-строительныхъ учреждений, подвѣдомыхъ Министерству Внутреннихъ Дѣлъ.

Глава 2.

ОБЪ ОБЯЗАННОСТЯХЪ И ОТНОШЕНІЯХЪ КЪ ЦЕРКОВНО-СТРОИТЕЛЬНОМУ ДѢЛУ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ.

§ 3. Министерство Внутреннихъ Дѣлъ имѣетъ наблюденіе за церковными постройками чрезъ посредство Генералъ Губернаторовъ; съ ними оно входитъ въ сношеніе относительно обезпеченія единства въ направленіи и въ общемъ ходѣ церковныхъ построекъ, а со Святейшимъ Синодомъ въ согласеніе: по вопросамъ, касающимся религіозной стороны сего дѣла и въ случаѣ разномыслія между мѣстными Гражданинскими и Епархіальными вѣдомствами. Къ обязанности Министерства также относится: исполненіе нужныхъ кредитовъ на церковныя постройки, главное наблюденіе за распределеніемъ этихъ кредитовъ на мѣстахъ, высшая отчетность какъ въ экономическомъ, такъ и въ техническомъ отношеніяхъ, рассмотрѣніе тѣхъ проектовъ и чертежей для построекъ, которые требуютъ высшихъ техническихъ соображеній или которые, на основаніи Строительнаго Устава, должны быть подносимы на ВЫСОЧАЙШЕЕ утвержденіе.

§ 4. Въ видахъ сокращенія издержекъ на церковныя постройки при Министерствѣ Внутреннихъ Дѣлъ не состоитъ особаго Центрального Церковно-строительнаго Управленія, а вся переписка по предметамъ, относящимся до экономической стороны дѣла, сосре-

*Цыркуляръ Міністэрства дзяржаўных
маёмасцяў аб уладкаванні
праваслаўных цэркваў у казённых
маёнтках заходніх губерняў, 1858 г.*

МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННЫХЪ ИМУЩЕСТВЪ.

ВТОРЫЙ ДЕПАРТАМЕНТЪ.

Отдѣленіе I.

Столъ 2.

16 Января 1858 года.

№ 20.

Объ устройствѣ Православныхъ церквей въ казенныхъ имѣніяхъ Западныхъ губерній.

Цыркулярно Г. Управляющимъ Палатами Государственныхъ Имуществъ Западныхъ губерній.

Высочайшими повелѣніями 14 Июля 1845 и 29 Июля 1852 г. на Министерство Государственныхъ Имуществъ возложено привести въ устройство Православныя церкви въ казенныхъ имѣніяхъ Западныхъ губерній.

Въ минувшій періодъ времени, въ теченіи коего назначено было устроить церкви заявленныя Духовнымъ Начальствомъ Министерству въ 1845 году, при возложеніи на него церковно-строительной операціи, обнаружилась съ одной стороны, что въ число заявленныхъ церквей не вошло много другихъ, требующихъ или построенія вновь или исправленія, а съ другой, что нѣкоторыя мѣры, избранныя для этой операціи, на опытѣ были сопряжены съ разными затрудненіями.

По распоряженію Министерства, которое желало устроить дальѣйшее направленіе церковно-строительнаго дѣла на прочныхъ основаніяхъ, были какъ Вѣль извѣстно, освидѣтельствованы, чрезъ особаго Комиссіи, всѣ церкви, въ казенныхъ имѣніяхъ и потребности каждой изъ нихъ описаны въ особыхъ актахъ, которые хранятся въ Палатахъ и по которымъ отъ нихъ представляемы свѣдѣнія Министерству.

Сообразно съ симъ свѣдѣніями и указаніями опыта, Святейшій Синодъ и Министерство, по взаимному согласенію, признали, что на будущее время для удовлетворенія нуждамъ Православныхъ прихожанъ, лучше строить небольшихъ, но приличныхъ Святейшій церковныхъ зданій, гдѣ могло бы съ удобствомъ совершаться Богослуженіе и проповѣдаться слово Божіе, и что сообразно простому быту и понятіямъ прихожанъ, въ постройкахъ сихъ надлежитъ отстранить всякія излишнія украшенія, а конструкцію оныхъ до того упростить, чтобы какъ первоначальное возведеніе, такъ и послѣдующія починки, могли быть исполнены мѣстными мастерами и самими крестьянами.

Въ этихъ видахъ составлены, по приказанію моему, въ Министерствѣ три проекта и къ нимъ смѣты, по которымъ предполагено возвести будущія церковныя постройки, на 150 до 185, на 250 до 300 и на 450 до 500 душъ, соразмѣряя величину храма третьєю частью прихожанъ одного мужескаго пола, какъ это съ Высочайшаго разрѣшенія допущено при постройкѣ церквей въ помѣщичьихъ имѣніяхъ. Чертежи сіи и смѣты, по одобреніи ихъ Г. Оберъ-Прокуроромъ Святейшаго Синода, были препровождены отъ меня къ Г. Генералъ-Губернаторамъ и Начальникамъ губерній на тотъ предметъ, дабы приказали вставить въ смѣты мѣстныя хозяйственныя цѣны на матеріалы и рабочіе, избѣгая справоочныхъ, какъ весьма часто, напрасно увеличивающихся расходъ и такыя возвратили въ Министерствѣ съ своимъ заключеніемъ о возможности удешевить сіи постройки и какими мѣрами этого достигнуть.

Епархіальнымъ же Архіереямъ, сообщивъ о вышеизложенномъ и принявъ во вниманіе, что при из-

Паведамленне гродзенскага ваеннага
губернатора ваеннаму начальніку г. Гродна аб
прызначэнні яго старшынёй Гродзенскага
уезднага камітэта па ўладкаванні
праваслаўных цэркваў, 1864 г.

Шытавыя праекты пабудовы драўляных цэркваў
на 450-500 чалавек і на 250-300 чалавек, 1859 г.

№ 319

Маскоў 2. Симоу

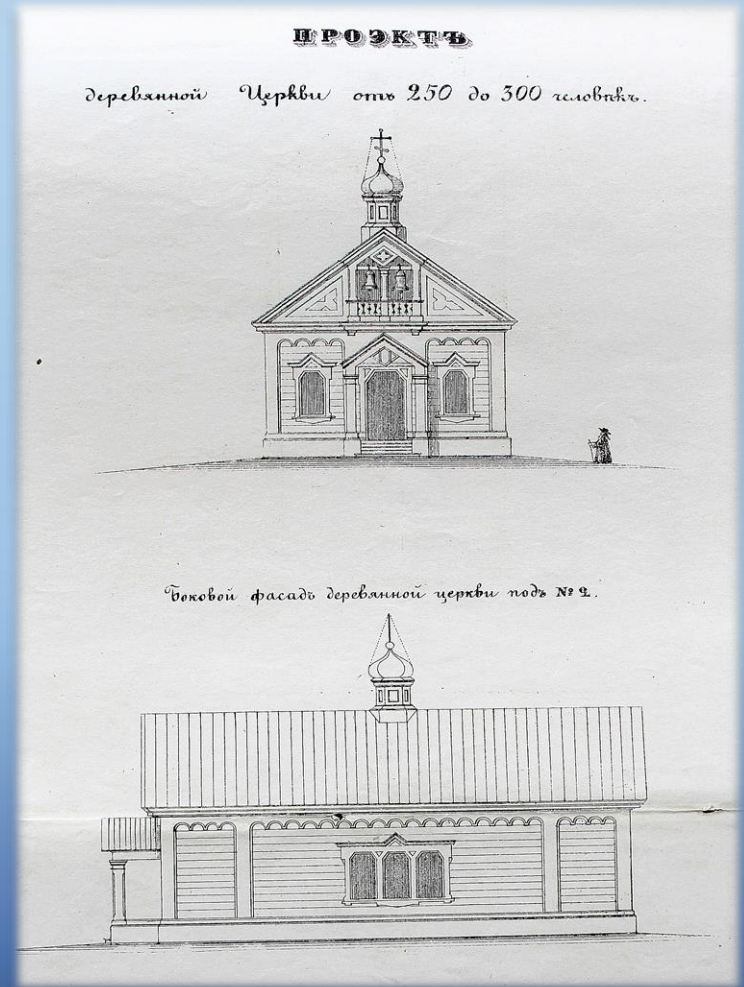
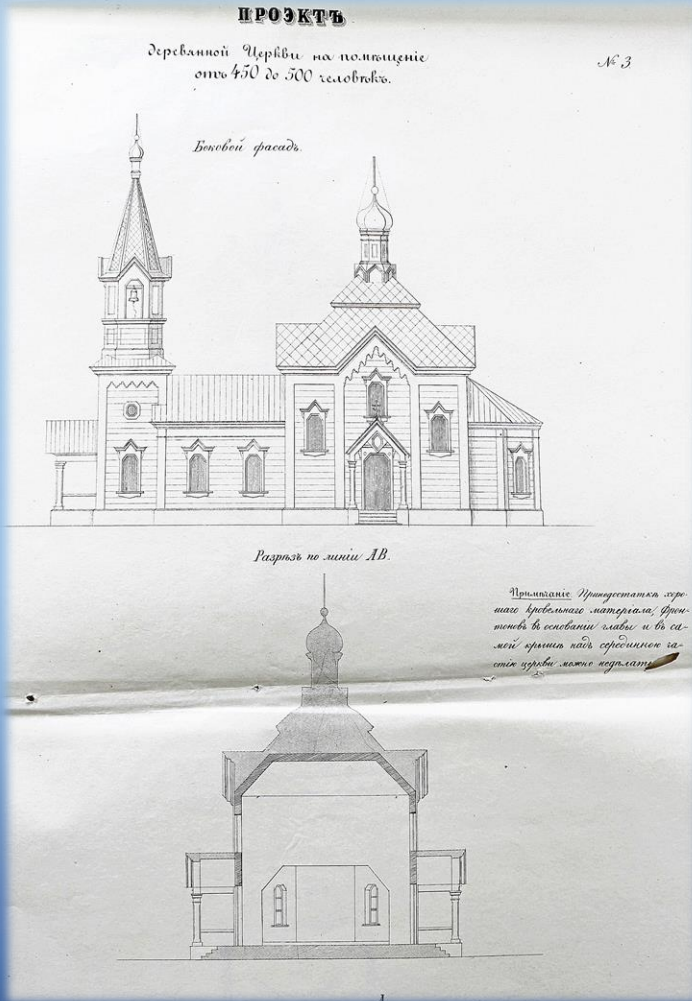
М. В. Д.
ВОЕННОГО ГУБЕРНАТОРА
ГОРОДА ГРОДНО
И
ГРОДНЕНСКОГО
Гражданского Губернатора.

ПО КАНЦЕЛЯРИИ
Стола.

20 Мая 1864 года.

№ 33
г. Гродно.

На основании поручения Комитета
по устройству гражданских и военных
зданий в Гродненской губернии
Кравцовского Цирка, постановившего
устроить в Гродненском уезде 22 церкви
сего же в Моква в Кравцовском Гроднен-
ском Гродненском Комитете, в
котором состоит ваше личное присутствие
своего Императорского Высочайшего
Величества Высочайшим указом Пред-
седателя Комитета, каковой указ
каким-либо образом не исполняется
и просит Вас рассмотреть в дел
личности и выдать распоряжение
свое и исполнить по возможности

Каложская
(Барысаглебская)
царква

Гісторыя храмаў гонар святых князёў Барыса і Глеба на высокім беразе Нёмана, які захаваўся да нашых дзён, сведчыць пра вялікую любоў і шанаванне гродзенцамі сваёй святыні. Барысаглебская (Каложская) царква была ў 80-х гг. XII стагоддзя заснавана гродзенскім князем Мсціславам. Каложская царква не падобная ні на адзін храм у свеце. Праваслаўная святыня ўключана ў папярэдні спіс аб'ектаў Сусветнай спадчыны ЮНЭСКО.

Гісторыя царквы поўная драматычных падзей: пажары і разбурэнні, спусташэнні і заняпад... І ўсё ж галоўнай небяспекай для старажытнага храма стала прыродная стыхія. Не аднойчы царква на высокім беразе Нёмана пакутавала ад размываў і апоўзняў. Так у ноч на 2 красавіка 1853 г. паўднёвая і частка заходняй сцяны разам са столевым перакрыццём абрынуліся ў раку: 40 гадоў царква заставалася закінутай.

Новыя пашкоджанні прынеслі апоўзні 1864 і 1889 гадоў. Аднак нягледзячы ні на што, ўнікальны храм у Гродне не знік,

ГРОДНА.

Древняя Коложанская церковь.

Да пачатку XX стагоддзя быў распрацаваны праект аднаўлення царквы, але яго ўвасабленню перашкодзіла Першая сусветная вайна.

У савецкі час Каложская царква была зачынена для богаслужэнняў: у 1948 г. перададзена гісторыка-археалагічнаму музею, а ў 1967-м разам з Замкавай гарой увайшла ў склад Гродзенскага гісторыка-археалагічнага запаведніка.

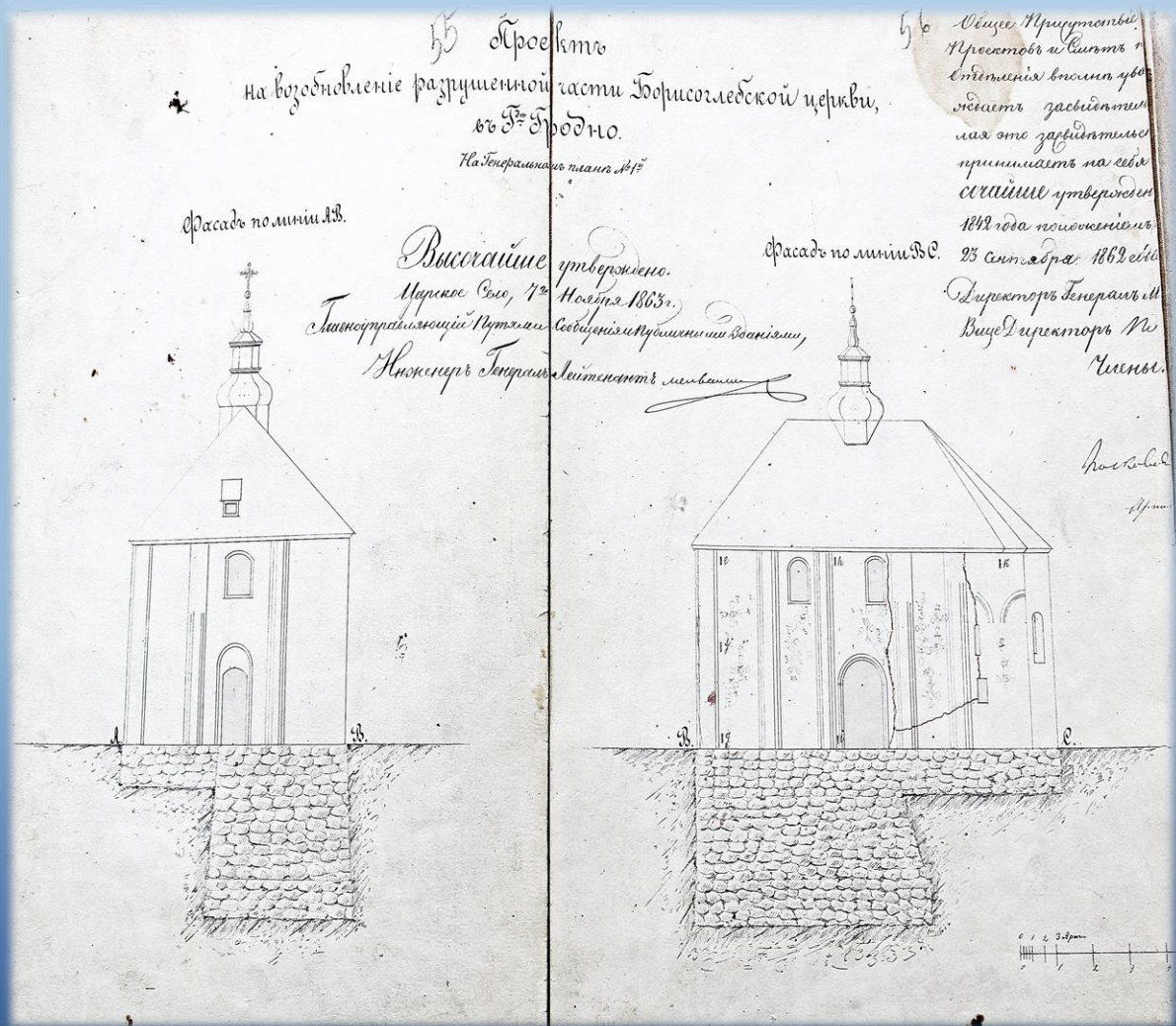
Толькі ў пачатку 1990-х Каложу вярнулі Беларускай праваслаўнай царкве: знакамітая святыня ізноў стала дзейным храмам.

У 1894—1906 гг. быў умацаваны бераг, замест абваленых каменных сценаў пабудавалі лягчэйшыя драўляныя, а на новым даху ўладкавалі глаўку з ажурным пазалочаным крыжом.

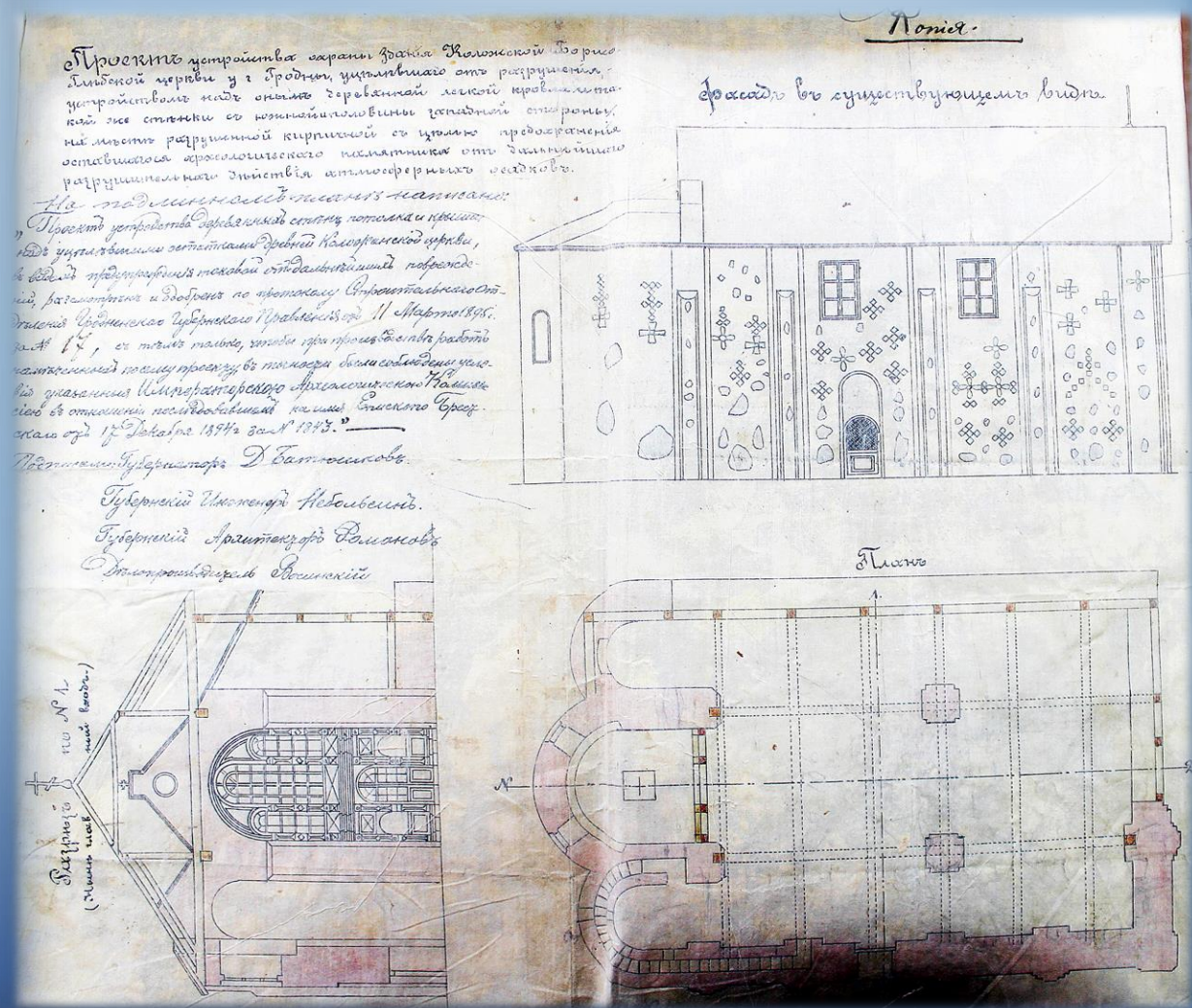
У такім выглядзе храм захаваўся да нашых дзён.

Проект на аднаўленне старажытнай царквы
ў імя св. Барыса і Глеба ў г. Гродна, 1862 г.

Проект прылады драўлянай сцяны, столі і дахі над ацалелымі
рэшткамі старажытнай Каложскай царквы ў г. Гродна, 1894 г.

Паведамленне віленскага, гродзенскага і мінскага генерал-губернатара гродзенскаму губернатару аб стварэнні асобай камісіі для рэстаўрацыі Каложскай царквы ў г. Гродна, 1904 г.

1904
649
М. В. Д.
ВІЛЕНСКІЙ,
ковенскі і гродненскі
ГЕНЕРАЛЬ-ГУБЕРНАТОРЪ.
„12“ мая 1904 г.
№ 3439
Г. Вильна.

ВЪ ГРОДНЕНСКОМЪ
ГУБЕРНСКОМЪ ПРАВЛЕНІИ
28 МАЯ 1904
ПОЛУЧЕНО.
Посланию Гродненскому Губернатору.

25 МАЯ 1904
ГРОДНЕНСКИЙ ГУБЕРНАТОРЪ

Резюме: Комиссия назначена для осмотра и исследования состояния Каложской церкви в г. Гродно.

Оберъ - Прокуроръ Святыѣнаго Синода отноше-
ніемъ отъ 13-го сего Мая за № 14909 увѣдомилъ меня
что на поданную мною восполняющую записку о ре-
ставраціи Коложанской церкви въ г. Гродно, ГОСУ-
ДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ ВИСОЧАЙШЕ повелѣть соизволилъ дѣ-
ло о возстановленіи названной церкви сосредото-
чить въ духовномъ вѣдомствѣ.

Во исполненіе сего ВИСОЧАЙШАГО повелѣнія
Оберъ-Прокуроромъ Святыѣнаго Синода образована осо-
бая Комиссія подъ предсѣдательствомъ Члена Техни-
ческо-Строительнаго Комитета Хозяйственнаго Управ-
ленія при Святыѣнемъ Синодѣ Профессора архитекту-
ры Померанцева, съ участіемъ въ оной Члена Общаго
Присутствія того же Управленія, гражданского инже-
нера Дмитріева, представителя отъ ИМПЕРАТОРСКОЙ
Археологической Комиссіи художника архитектора По-
крывкина и представителя отъ Министерства Путей Со-
общенія по назначенію Начальника Виленскаго Округа
Министерства Путей Сообщенія. Означенной Комиссіи
поручено теперь же отправиться въ г. Гродно для
осмотра Коложанской церкви и изслѣдованія берега
рѣки Нѣмана, на которомъ расположена эта церковь.

Сообщая объ изложенномъ, имѣю честь покорнѣй-
ше просить Ваше Превосходительство оказать помяну-
той Комиссіи записку съ Вашей стороны содѣйствіе
и командировать въ распоряженіе Комиссіи Губернска

Фрагменты пратакола асобай камісіі для рэстаўрацыі Каложскай царквы ў г. Гродна, 1904 г.

К о п і я
31 МАЯ 1904
ПРОТОКОЛЬ ГРОДНЕНСКОГО ГУБЕРНАТОРЪ
ОСОБОЙ КОМИССИИ, ОБРАЗОВАННОЙ
ОБЕРЪ-ПРОКУРОРОМЪ СВ. СИНОДА, СО-
ГЛАСНО ВИСОЧАЙШЕМУ ПОВЕ-
ЛЕНІЮ О СОСРЕДОТЧЕНІИ ВСЕГО ДѢЛА
РЕСТАВРАЦИИ КОЛОЖСКОЙ ЦЕРКВИ
СВ. БОРИСА И ГЛѢБА ВЪ Г. ГРОДНѢ ВЪ
ДУХОВНОМЪ ВѢДОМСТВѢ.

Комиссія состоялась 28, 29 и 31 Мая 1904 года въ г.
Гроднѣ подъ предсѣдательствомъ Д.С.С. Профессора Архитек-
туры А.Н. Померанцева и при участіи: представителя отъ
Министерства Путей Сообщенія С.С. Инженера И.Р. Попова,
Члена ИМПЕРАТОРСКОЙ Археологической Комиссіи И.С. П. П.
Покрывкина, Члена Общаго Присутствія хозяйственнаго Уп-
равленія при Св. Синодѣ гражданского инженера Н.С. П.И.
Дмитріева, представителя отъ Мѣстнаго Управленія Минис-
терства Внутреннихъ Дѣлъ - Губернскаго Архитектора Н.С.
И.К. Плотникова.

28 Мая 1904 года Комиссія въ присутствіи Его
Превосвѣщенства Епископа Гродненскаго Брест-
скаго Никанера произвела предварительный осмотръ церкви
Св. Бориса и Глѣба на Коложѣ, береговъ р.Нѣмана и гавани,
устроенной противъ означенной церкви. На основаніи озна-
ченнаго осмотра и имѣющихся при дѣлѣ _____ плановъ и
чертежей Комиссія пришла къ нижеслѣдующимъ заключеніямъ:
1., Въ настоящее время поврежденія берега, на которомъ
стоитъ церковь Св.Бориса и Глѣба, усилились главнымъ обра-
зомъ отъ искусственнаго стѣненія живого сѣченія р. Нѣма-
на въ означенномъ мѣстѣ, благодаря устройству гавани, Про-

брусья перекосились, а раскосы вышли мѣстами изъ гнѣздъ.
Одна изъ внутреннихъ кирпичныхъ колоннъ на уровнѣ земли
отъ времени сильно попорчена и подвергается выкрашиванію,
а посему представляетъ опасенія за дальнѣйшую ея прочность
если оставить ее въ такомъ видѣ. На основаніи всѣхъ изслѣдо-

Комиссія постановила нижеслѣдующее:

По пун.1. Возстановить живое сѣченіе р. Нѣмана у
церкви Св. Бориса и Глѣба по возможности въ его первоис-
ходномъ видѣ, для чего слѣдуетъ разобрать часть огражда-
ющей гавань дамбы по длинѣ ея по верху 25 саж. средней
глубиной ниже нуля / репера Гродненской водомерной рейки/
въ 0,70 саж. Одновременно сдѣлать часть вѣстуланскаго бе-
рега у подошвы дамбы, защитивъ основаніе означенной части
башинно-каменнымъ тѣлкомъ. Для сохраненія живого сѣченія
звучащихъ въ гавани судовъ устроить въ предлагаемомъ
отверстіи дамбы ледорѣзы. Для укрѣпленія правого берега
рѣки Нѣмана, согласно проекту инженера И.Р. Попова, а
равно и для переустройства дамбы обратиться съ ходатай-
ствомъ къ Его Высочайшему Превосходительству Оберъ-Прокурору
Святыѣнаго Синода о сношеніи съ Его Сіятельствомъ Минис-
тромъ Путей Сообщенія объ отпускѣ на этотъ предметъ необ-
ходимыхъ суммъ для производства означенныхъ работъ въ
этомъ же году.

По пун. 2. Необходимо произвести тщательныя изслѣдованія
устройства фундаментовъ, какъ самой церкви, такъ и опорны
стѣнки, а равно произвести изслѣдованія качествъ и напла-
стованій грунта въ откосахъ берега, непосредственно при-
легающаго къ церкви. Означенныя изслѣдованія въ настоящее
время не могутъ быть произведены Комиссіей за неимѣніемъ
надлежащихъ инструментовъ и приспособленій. Только послѣ
этихъ изслѣдованій можно будетъ придти къ окончательному
заключенію, какъ о вліяніи подпорной стѣнки на прочность
фундамента церкви, такъ и вообще объ устойчивости всего
церковнаго сооруженія въ связи съ ея реставраціей.

По пун.3. Необходимо теперь же произвести исправле-

Свята-Сафійські
сабор

Свята-Сафійскі сабор — праваслаўны помнік архітэктуры, які не захваўся (быў падарваны ў 1961 г.), перабудаваны з каталіцкага қасцёла Фары Вітаўта пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай і ўваходжаньня Гродна ў склад Расійскай імперыі. Быў узведзены ў 1389 г. на распараджэньні Вітаўта і асвечаны ў 1401 г. У 1494 г. ён быў некалькі абноўлены Аляксандрам Ягелонам, а ў 1551 г. адрамантаваны на загадзе каралевы Боны Сфорцы. Пасля ўваходжаньня Гродна ў склад Расійскай імперыі расійскія ўлады ў 1804 г. перадалі қасцёл праваслаўнай царкве. Храм, названы ў гонар Святой Сафii, быў адрамантаваны ў стылі класіцызму і асвечаны ў 1807 г. 9 траўня 1892 г. храм моцна пацярпеў ад пажару. Пасля грунтоўнай перабудовы храма ў рускім стылі ў 1896-1899 гг. па праекце акадэміка М. М. Чагіна коштам 150 тысяч рублёў, храм быў ізноў асвечаны ў 1899 г.

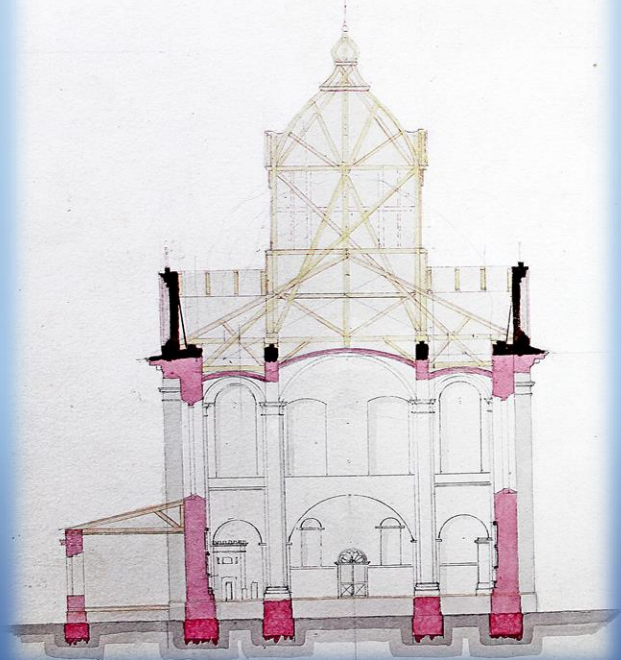
Храм стаў кафедральным саборам Гродзенскай і Брэсцкай епархіі. Пасля яго закрыцця ў 1921 г. богаслужбовыя рэчы і абразы пераносяцца ў былы гарнізонны Свята-Пакроўскі сабор, які з гэтага моманту становіцца кафедральным.

Фрагменты планау Сафійскага сабора ў Тродне.

Планъ
Сафійскаго Собора
въ г. Тродне.

Разрѣзь по лини В.Г.

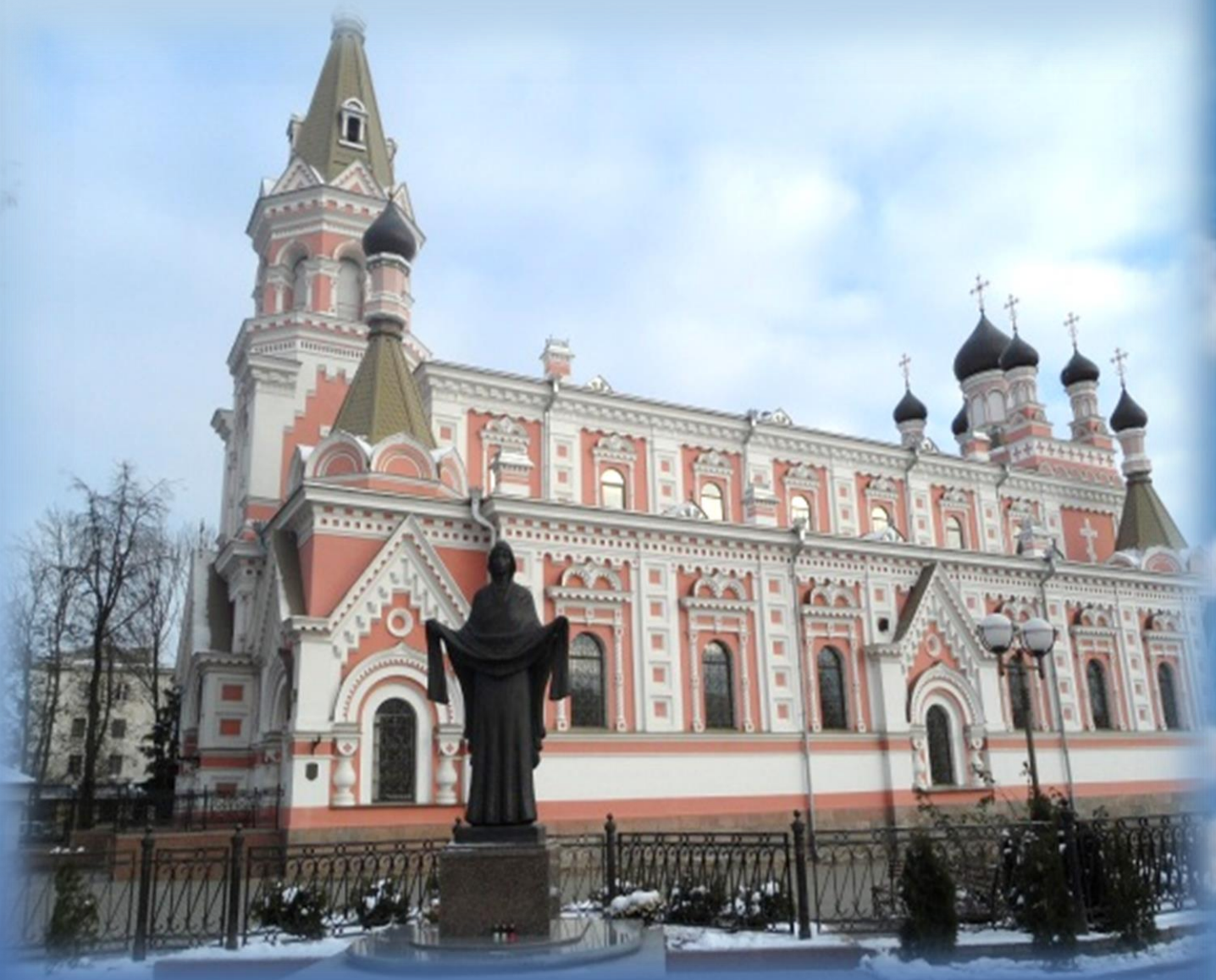
Фасадъ по лини А.Б.

Губерн. Инженеръ Милославскій
1881 годъ.

Свята-Пакроўскі
кафедральны
сабор

Гродно. Военная церковь.

З'яўляецца адной з архітэктурных праваслаўных дамінант г. Гродна. Гэты высокі храм, які знаходзіцца ў цэнтры горада і добра бачны з розных яго частак, не заўсёды быў такім. Першапачаткова храм будаваўся як гарнізонная царква для вайскоўцаў праваслаўнага веравызнання. Будаўніцтва гарнізоннага сабора пачалося ў 1904 г. Пабудову храма ажыццяўляла Гродзенская ваенная інжынерная дыстанцыя. Трацамі кіраваў гродзенскі інжынер-капітан І. Савельеў. Удзячныя грамадзяне пасля заканчэння будаўніцтва ўвекавечылі імя гэтага чалавека на мемарыяльнай дошцы, якая да гэтага часу знаходзіцца ў Свята-Пакроўскім саборы. Храм быў асвечаны ў гонар Пакрова Прасвятой Багародзіцы. Гэтаму садзейнічалі наступныя фактары. Дадзенае свята было ў асаблівай пашане сярод салдат, бо ўсяляла надзею на нябеснае заступніцтва Божай Маці падчас бітваў і нягод армейскага жыцця.

Вялікія страты салдат гродзенскага гарнізона ў руска-японскай вайне выклікалі жаданне пабудавань храм, які будзе храмам-помнікам і, такім чынам, увекавечыць подзвіг мясцовых жыхароў, якія аддалі сваё жыццё за Айчыну. Тры яшчэ недабудаванай царкве быў арганізаваны музей.

Гродзенскі царкоўна-археалагічны камітэт арганізаваў збор узнагарод, асабістых рэчаў, фатаграфій, дакументаў і іншых сведчанняў аб подзвігу салдат і афіцэраў Рускай імператарскай арміі на палях бітваў. Такім чынам, Свята-Трацкоўскі храм ствараўся як гарнізонная царква, але ў працэсе будаўніцтва па ініцыятыве грамадскасці пераўтвораны ў цэлы мемарыяльны комплекс, які ўключаў храм-помнік у гонар загінуўшых воінаў і музей, дзе расказвалася пра подзвіг гэтых салдат і афіцэраў.

У памятнай кніжцы Гродзенскай губерні за 1908 г.
ва ўказанні цэркваў храм запісаны як
Ваенны сабор на Мураўёўскай вуліцы.

Мемарыяльная дошка Свята-Пакроўскага сабора, 1907 г.

083
П-15 Г
1908.

ПАМЯТНАЯ КНИЖКА
ГРОДНЕНСКОЙ
ГУБЕРНИИ.

на 1908 годъ.

ГРОДНЕНСКА
5893
Государственный Исторический Музей
Изданіе Гродненскаго Губернскаго Статистическаго
Комитета.

ГРОДНА.
Губернская Типографія.

1908.

II. Указаніе храмовъ, общественныхъ учреждений и
частныхъ заведеній
Церкви.

Православный Кафедральный Со- Ул. Замковая и Парадная площадь.
фійскій соборъ.
Алексадро-Невская церковь. Дворцовая площадь.
Военный соборъ. Муравьевская ул.

Борисе-Глѣбскій мужской право- Ул. Мостовая.
славный монастырь.
Рождество-Богородицкая церковь. Монастырскій пер.
Св. Бориса и Глѣба, Коложанская. При впаденіи р. Городнячки въ
Нѣманъ.
Занѣманская Св. Владимірская При Индурской улицѣ.
церковь-школа.
Кладбищенская Св. Марѣинская Ул. 'ерусалимская.
церковь
Часовня на православномъ клад- Тоже.
бищѣ.

ХРАМЪ СЕЙ СООРУЖЕНЪ ВЪ 1904-1907 Г. Г. ДЛЯ ВОЙСКЪ ГРОДНЕНСКАГО ГАРНИЗОНА
ВЪ ЦАРСТВОВАНІЕ **ИМПЕРАТОРА НИКОЛАЯ II** ВЪ ЕПИСКОПСТВО ЕПИСКОПА
ГРОДНЕНСК. И БРЕСТСКАГО **МИХАНЛА** ПРИ ПРОТОПРЕСВИТЕРѢ ВОЕН. И МОРСК.
ДУХОВЕНСТВА **ЖЕЛОБОВСКОМЪ**, КОМАНДУЮЩЕМЪ ВОЙСКАМИ ВИЛЕНСК. ВОЕН.
ОКРУГА ГЕНЕР. ОТЪ ИНФАНТ. **КРШВИЦКОМЪ**, НАЧАЛЬНИКЪ ИНЖЕНЕРОВЪ ТОГО
ЖЕ ОКРУГА ГЕНЕР. ЛЕЙТЕН. **АЛЕКСАНДРОВЪ**, НАЧАЛЬНИКЪ ГРОДН. ИНЖЕН.
ДИСТАНЦИИ ПОЛКОВНИКЪ **КАЙГОРОДОВЪ** И ПРОИЗВОДИТЕЛЬ РАБОТЪ ПО
СООРУЖЕНІЮ ХРАМА ИНЖЕНЕРЪ-КАПИТАНЪ **И. САВЕЛЬЕВЪ**. ХРАМЪ ОСВЯЩЕНЪ
ВЪ ЧЕСТЬ ПОКРОВА ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЫ 30 СЕНТЯБРЯ 1907 ГОДА

Уладзімірская
царква

Гісторыя стварэння Свята-Уладзімірскай царквы цесна звязана з гістарычным лёсам Беларусі. У канцы ХVІІІ стагоддзя, па выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай, беларускія землі ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі. Перад царскім урадам у сувязі з гэтым стаялі вельмі многія праблемы, адной з якіх было тое, што ледзь не пагалоўна ўсё насельніцтва Беларусі было непісьменным. Канчаткова гэтае пытанне было станоўча вырашана, калі ў 1857 г. да школьнай справы была прыцягнута Царква і пры праваслаўных храмах сталі адкрывацца царкоўна-прыходскія школы. Гэта была сапраўдная перамога беларусаў над невуцтвам. Школы не толькі адчыняліся пры храмах, часам нават будаваліся адмысловыя царквы-школы, дзе у самым будынку царквы, прадугледжваліся класы. Вось адной з такіх царкваў-школ і з'яўляецца Свята-Уладзімірская Занёманская царква.

Неабходнасць у яе будаўніцтве ўзнікла таму, што ў канцы XIX стагоддзя праз Нёман не было ўладкавана пастаяннага маста і на працягу вялікай часткі года праваслаўныя людзі, якія жылі ў занёманскай частцы горада, не мелі магчымасці наведваць свой парафіяльны храм, якім тады быў Сафійскі сабор. Ініцыятарам стварэння царквы ў занёманскай частцы Гродна быў святар царквы Гродзенскага Раства-Багародзічнага жаночага манастыра Аляксандр Някрасаў. Праектаваў і будаваў храм дасведчаны архітэктар і будаўнік І.К. Плотнікаў. Будаўніцтва царквы было завершана і 29 снежня 1896 г. храм быў асвечаны. Далейшая гісторыя храма вядома мала. Вельмі страшныя падзеі адбыліся на нашай зямлі. Войны, рэвалюцыі, ганенні ўладаў на Праваслаўе і ўвогуле на рэлігію — усё гэта не спрыяла захаванню царкоўных дакументаў. Але Свята-Уладзімірскі храм не закрываўся ніколі. Адзіны перапынак меў месца ў 1915 г., калі Гродна захапілі немцы і ўсё насельніцтва горада перад гэтым было эвакуіравана.

Раства-
Багародзічны
Жаночы
манастыр.

Гродзенскі Раства-Багародзічны жаночы манастыр мае даўнюю гісторыю.

Манастырскі комплекс размешчаны на месцы старажытнага праваслаўнага Трычысценскага саборнага храма, які лічыцца равеснікам Каложскай Барысаглебскай царквы. Першапачаткова Трычысценскі храм быў драўляны, але на мяжы XV–XVI ст. ён ужо меў каменныя сцены. У 1720—1726 гг. на месцы саборнай Трычысценскай царквы XII ст. быў пабудаваны каменны храм Раства Багародзіцы і жылы корпус жаночага манастыра. Да 1848 г. на ахвяраванні прыхаджан інтэр'еры царквы былі адрамантаваны ў адпаведнасці з праваслаўнымі канонамі, а з усходняга боку жылога корпуса ў 1866 г. была пабудавана цёплая манастырская царква ў гонар прынадобнага Сергія Раданежскага, а таксама гаспадарчыя корпусы. Да рэвалюцыі пры манастыры існавала царкоўная школа для дзяўчынак, а таксама прытулак для састарэлых адзінокіх жанчын. Падчас Другой сусветнай вайны манастыр працягваў дзейнічаць, няхай і са значнымі абмежаваннямі.

Падчас вызвалення Гродна ў 1944 г. будынкі і маёмасць манастыра практычна не пацярпелі, аднак у савецкі час манастырская зямля з агародамі была адабрана пад парк. У 1992-1995 гг. праваслаўнаму жаночаму манастыру вярнулі манастырскія будынкі і галоўны храм. На сёняшні дзень пры манастыры дзейнічае праваслаўнае сястрынства, моладзевая група, працуе дзіцячая нядзельная школа.

Фрагмент акта Гродзенскай камісіі для
раскрыцця фундушаў аб землях манастыра
Раства Багародзіцы і інш., 1848 г.

Фрагмент выпіскі з дакументаў аб
фундушах, якія належаць
Гродзенскаму жаночаму манастыру
Раства Багародзіцы, 1848 г.

Копія каштарысу на будаўніцтва
цёплай царквы ў жаночым
Гродзенскім Раства-Багародзічным
манастыры, 1865 г.

Скопаныяныя Актъ Камісіі назначе-
ной для раскрытiя фундуша святыяго ¹⁸⁴⁸ ¹⁸⁴⁷
Гробна Гродзенскаго Цурквы
1848 Года Мая Мая 28го дня

Союзъ святыяго

Скопано 500 листъ толку назавъ быи въ Гробна Гробна
мѣстѣ Русскіа Цурквы каки те: Приспѣлская,
Воскресенская, Воскресенская, Михаиловская и
Симеоновская, а гдѣ укажутъ инвентарисъ
описаніе земли Гробненскаго Старецтва 1560 года
по копы для означеніа Цурквы свѣдѣно быи въ
цркви Симеоновъ и уралока земли а гдѣ укажутъ
и быи Цурквы, каки быи изъ книги на Латин
сконѣ а гдѣ составленой Гробенскимъ Логатимъ
Тегенерманъ и Бруннанъ списывавшимъ разны
земли и Гробна скопано 1523 Года; по каки инвентар
быи тѣ Цурквы не поимено, а только означены
Логати заимчивымъ, что въ Гробна Гробна набожи-
ствъ три каменныа а въ прѣдѣ сребрянныа
храми, изъ нихъ быи каменный быи набожи
а быи быи Русскіа, въ коихъ соборивавше богаку
маніа по соборивавше ихъ обрабави - върѣхъ Гого
Русскіа маніа ице на предѣлѣ Гробна быи
Храмъ, быи сребрянныа Гробенскаго и Гробна
Каменныа.

Выписка изъ документовъ о земляхъ Гродзенскаго
въ составъ Комиссіи земли и каменныа числа десятковъ, по
прѣдѣ Комиссіи на Русскіа десятиа -

№	Содержаніе документовъ -
1.	Выписъ изъ Литовскіа Метрическіа Книжъ отъ 1571. го 1574. года ^{привиліа} Короля Сигизмунта 1 ^{го} на Землю въ Озе- рахъ Сувоничскіа подалованную Гродзенскаго Св. Троицкаго Цурквы, помятѣ Александровича уралока неоконченнаго каменныа
2.	Индикціа Ковалевскаго 1564. года -
3.	Выписъ изъ Литовскіа Метрическіа Книжъ, Привиліа Коро- лей Польскіахъ 1564. года Сент. 8. дня Сигизмунта Августа 1581. Мая 29. Стефана, Копали, на каменна Дѣлъ Богородицы въ Гроднѣ Возле Каменнаго Св. Троицкаго Цурквы прѣдѣ заложены находившисѣ, въ поаву Кшижѣ отпущенныа сребромъ 10. Копѣ грошей. на каменна каменна по каменна 1560 каменна Конфирмованна 16. февраля 1625. года Митропол. Дону Дарственнаго Собора по 1. рублю 20. коп. среб.
4.	Выписъ изъ савѣтъ Привиліа изъ Книжъ Гродзенскаго Делатнаго Зѣна на означенныа 10. копѣ грошей Дѣлъ Богородицы въ Гроднѣ Возле Каменнаго Св. Троицкаго Цурквы прѣдѣ заложены.
5.	Выписъ изъ Делскіа Книжъ Гродзенскаго уралока, документовъ выданнаго Гродзенскіа Протопопа Василіа Заврука- Сивила 29. Дец. 1604. года свѣдѣно содѣржаніа: означенныа Протопопа иже каменныа отъ Митропол. Александровича Бонимы Ковача въ 2. Гроднѣ Мая съ стрѣнныа, Митропол. свѣдѣно отъ роты свѣдѣно Дѣла Гродзенскаго уралока, Митропол. свѣдѣно отъ иже отъ Митропол. Дѣла Свѣдѣно Воскресенскіа Митропол.

Копія каштарысу на будаўніцтва
цёплай царквы ў жаночым
Гродзенскім Раства-Багародзічным
манастыры, 1865 г.

№	Содержаніе работъ -	Цѣна	Всего
Статья I ^я			
Означенныа при Гродзенскіа уралока всѣмъ - означенныа означенныа означенныа по мѣстѣ, по означенныа означенныа означенныа мѣстѣ означенныа означенныа означенныа означенныа выполненныа означенныа означенныа означенныа по означенныа означенныа означенныа означенныа			
Статья II ^я			
Означенныа означенныа означенныа означенныа			
1.	Всѣмъ означенныа означенныа означенныа означенныа	18	
Статья III ^я			
Означенныа означенныа означенныа означенныа			
2.	Всѣмъ означенныа означенныа означенныа означенныа	2, 6	
Статья IV ^я			
Означенныа означенныа означенныа означенныа			
3.	Всѣмъ означенныа означенныа означенныа означенныа	1	

Копія хатайніцтва Мітрапаліта літоўскага і віленскага Юзафа аб пабудове
цёплага храма ў жаночым Гродзенскім Расва-Багародзічным манастыры, 1864 г.

Паведамленне віленскага, гродзенскага і мінскага
генерал-губернатара гродзенскаму губернатару аб
выдзяленні грашовых сродкаў на будаўніцтва цёплай
царквы ў жаночым Гродзенскім
Расва-Багародзічным манастыры, 1865 г.

Милостивый Государь,
Михаил Николаевич.

Монахи Гродненского Богородице-Богородицкого монастыря пользуются такою церквою, устроенною в одной из келий монастыря, не выслепленной и без монашеского общества, а только для приходских Православных. По еяму изумлению этого монастыря, Афанасий в начале прошлаго сентября просил моего ходатайства пред Вашим Высочеством о том, чтобы сие средство было употреблено на постройку теплого храма в ея монастыре.

Мня в виду вышепредпочтении и перемещении Гродненского женского Православного монастыря в по-Бернардскую таиничную монастырь, я не давал хода означенной просьбе Изумления Афанасия. Но так как перемещение оказывается изумлением, как изложено в означенном Вашем Высочестве от 24 сего октября.

Потому прошу поспешно просить покорнейше Вас, Михаил Николаевич, оспрашивать

внимание на означенную выше просьбу Изумления Афанасия, и если найдете возможным: то снабдите Гродненский женский Богородицкий монастырь средствами для постройки в ономъ теплой Церкви. Хотя сумма в 5000 рублей серебромъ.

От означенных почтением и совершенную преданность мною несть быть

Вашего Высочеством покорнейшимъ сего
Юзефъ Митрополитъ Литовскій

Зрю: Губернаторъ Александръ Орловъ

№ 2761.
27 Октября 1864 года
Вилно.
Его Высочеству
Вилненскому, Ковненскому, Гродненскому и Минскому Генерал-Губернатору М. Н. Муравьеву.

№ 2761 Вид. Литов.
1 ноября 1864, 1 2
№ 44 май 1864 5 2

ВИЛЕНСКИЙ, КОВЕНСКИЙ,
ГРОДНЕНСКИЙ и МИНСКИЙ
Генерал-Губернаторъ
и
главный начальник
Виленской и Могилевской Губерний.

Гродненскому Губернатору.

21 Октября 1864 г.
№ 332
А. Вишне.
о своей канцелярии.

2 Вильно о том же
№ 2

Препроводя при семъ къ Вашему Высочеству копию ея отъ Василья Митрополита Литовскаго и Гродненскаго Юзефа, отъ 27 Октября № 2761, в которой его Высочество ходатайствуетъ о том, чтобы в Гродненскомъ женскомъ монастыре теплой Церкви, покорнейше прошу доставить мне в непродолжительномъ времени Ваши законныя и действительныя средства для дальнейшего строения ея сими епархиальными средствами.

Генералъ отъ Миланскіи Муравьевъ

Аляксандра-
Неўская царква

У пачатку ХХ стагоддзя Ваеннае ведамства пачало рэгулярна выдзяляць грошы на будаўніцтва гарнізонных храмаў. Дзякуючы гэтаму ў Расійскай імперыі назіраўся рост колькасці вайсковых царкваў. У г. Гродна ў якасці гарнізоннага храма выкарыстоўвалася Аляксандра-Неўская царква. Яна размяшчалася на тэрыторыі былой Палацавай плошчы (сучаснай плошчы Шызенгаўза) і была разбурана ў 1938 г. польскім урадам. Гэтая царква была недастаткова ўмяшчальнай для вайскоўцаў гарадзенскага гарнізона і ў 1900 г. яе зрабілі парафіяльнай. Рашэнне аб пабудове храма на добраахвотныя ахвяраванні было прынята на паседжанні Гродзенскага дабрачыннага сходу 20 красавіка 1866 г. У зборы сродкаў удзельнічалі чыноўнікі, служачыя, памешчыкі, духавенства - як праваслаўнае, так і каталіцкае, гарадскія і сельскія таварыствы. Званы атрымалі ў дар ад маскоўскага купца. Будаўнічыя матэрыялы паступалі ад праўлення чыгункі, гродзенскіх купцоў і сялян. Пазалочаныя крыжы для купалоў прывезлі з Беластоку. Ёсць інфармацыя, што на храм ахвяраваў і пецярбургскі святар Іаан Сергіеў - будучы святы Іаан Краніштацкі. У красавіку 1870 г. адбылося асвячэнне Аляксандра-Неўскай царквы. Нажаль у памяць аб храме нам засталіся архіўныя дакументы, старыя фатаграфіі і нешматлікія згадкі ў кнігах.

Фрагменты каштарысу на рамонтныя працы
Аляксандра-Неўскай царквы ў г. Гродна, 1866 г.

С М Ъ Т А

На рамонтныя ісправленні Аляксандра-Неўскай царквы ў г. Гродна, устроенай ванами, сабачым 4 Апра, 1866 года.

О П И С А Н І Е Р А Б О Т Ъ .

Число людей.	П Л А Т А .			
	Одному.		Всѣмъ.	
	Рубл.	Коп.	Рубл.	Коп.
1) Исправить поврежденіи вкислотной кладки цокуля, карнизов, поименно каменщиковъ по вѣр. § 412 и 413, — в. 415				
	2		40	
Классныя работы	20	1	50	30
	10		70	7
2) Исправить поврежденіи штукатурки цокуля, стѣн, карнизов, поименно каменщиковъ и вѣ свагахъ по вѣр. 487; 488; 490, 493. Штукатур.				
	25	1	50	43 30
3) Восстановить со стѣн и свагахъ обилку и окраску и перестроить въ мозаичномъ поименно штукатурки и исправитъ наружную лицевую и просверлить прорѣзы и тѣла, какъ вверху, такъ и снизу по вѣр. § 503. на 540 кв. саж. Штукатур.				
	81	1	75	118 50
4) Произвести внутреннюю побѣлку на два раза на кѣтѣ по § 508, на 252 кв. саж. Штукатур.				
	116	1	70	17 40

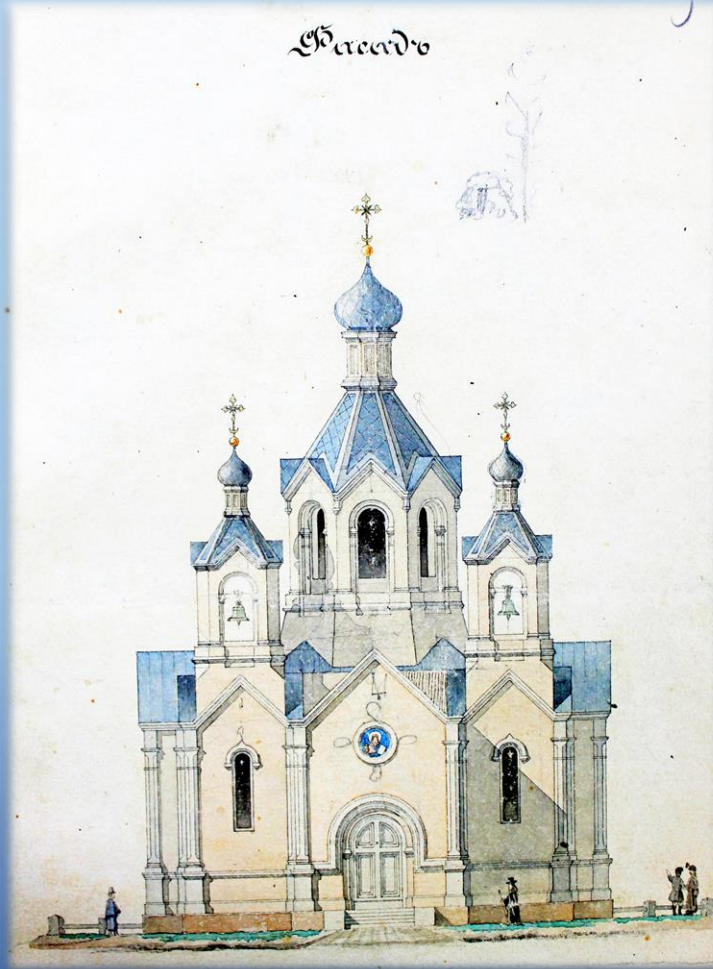

Проект Александра-Невской церкви у г. Гродна, 1866 г.

Разрѣзъ

Видъ

ПРОЕКТЪ ЦЕРКВИ

ПРЕДПОЛАГАЕМОЙ КЪ ПОСТРОЕНІЮ ВЪ ГОРОДѢ ГРОДНО
въ память события 4 Апрѣля 1866 года

Планъ

